

**Суперечність є критерій істини,
відсутність суперечності – критерій омани**

Гегель

Діалектика – ритм самої дійсності

О.Ф. Лосєв

Тема: НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ І МАРКСИЗМ

Метою вивчення теми є знайомство студентів з важливішим етапом розвитку західноєвропейської філософської думки і культури взагалі, що хронологічно охоплює майже століття (з середини XVIII до першої третини XIX ст.) інтенсивніших, напружених і яскравих за результатами інтелектуальних пошуків. Німецька класична філософія – завершуюча ланка в розвитку новоевропейського філософського раціоналізму і одночасно той витік, з яким генетично пов'язана сучасна західна філософія.

ПЛАН

1. Концепція суб'єкта у філософській системі Канта.
2. Система і метод Гегеля.
3. Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха.
4. Марксистська філософія: основні ідеї.

Ключові поняття: суб'єкт і об'єкт, апріорне і апостеріорне знання, теоретичний і практичний розум, категоричний імператив, абсолютна ідея, суб'єктивний та об'єктивний дух, відчуження, діяльність, практика

Німецька класична філософія - впливовий напрямок філософської думки Нового часу, що підводить підсумок розвитку філософії на цьому відрізку західноєвропейської історії. Це філософські вчення І.Канта, Й.Г.Фіхте, Ф.Шелінга, Г.В.Ф.Гегеля і Л.Фейєрбаха. Їхні філософські системи зв'язані ідейно і генетично, їх поєднує пильна увага до природи духу, що трактується через поняття діяльності і свободи. У руслі німецької класичної філософії є підстави розглядати й філософію марксизму. Німецька класична філософія зробила істотний внесок у постановку й розробку проблеми співвідношення суб'єкта й об'єкта, розробила діалектичний метод пізнання та перетворення дійсності.

Концепція суб'єкта у філософській системі Канта

Розглядаючи перше питання, студентам слід розкрити сутність трансцендентальної філософії Іммануїла Канта. Іммануїл Кант (1724-1804) був родоначальником німецької класичної філософії. В його інтелектуальному розвитку виділяють два періоди: “докритичний”, коли Кант виступав в основному як натураліст, і “критичний”, коли сформувалася специфічна кантівська філософія - період публікації трьох «Критик» - «Критики чистого розуму» (1781), «Критики практичного розуму» (1788), «Критики здатності судження» (1790);

Кант здійснив корінний переворот у постановці й вирішенні центральної проблеми теорії пізнання - взаємодії суб'єкта та об'єкта. Докантівська філософія акцентувала увагу на аналізі об'єкта пізнання, суб'єктивний чинник розглядала як перешкоду на шляху до достовірного знання, як те, що спотворює і затемнює дійсний стан речей (ідоли Ф. Бекона). Кант же робить предметом філософського осмислення пізнавальні здібності суб'єкта. У Канта виникає нове завдання: встановити різницю між суб'єктивними й об'єктивними елементами знання в мислительній діяльності суб'єкта. У суб'єкті Кант розрізняє два рівні: емпіричний (досвідний) і трансцендентальний (той, що знаходиться за межами досвіду - апріорний). До емпіричного рівня він

відносить індивідуально-психологічні особливості людини, до трансцендентального – надіндивідуальну основу в людині, знання людини як представника людства.

Однією з головних проблем критицизму Канта є вирішення питання: як можливо достовірне наукове знання? Він вважав, що достовірне знання - це об'єктивне знання. Об'єктивність же в нього ототожнюється з загальністю і необхідністю. Отже, для того, щоб знання мало достовірний характер, воно повинно мати риси загальності і необхідності. За Кантом, суб'єкту, що пізнає, від природи притаманні деякі вроджені форми підходу до дійсності, які не можуть бути виведені із самої дійсності, - це простір, час, форми чуттєвості. Простір і час, у Канта, - це не форми буття речей, що існують незалежно від нашої свідомості, а навпаки, це суб'єктивні форми сприйняття людини, споконвічно властиві їй як представнику людства. Розсудок - це мислення, що оперує поняттями та категоріями. Розсудок виконує функцію підведення різноманітного чуттєвого матеріалу, організованого за допомогою апріорних форм споглядання, під загальні поняття і категорії. Не предмет є джерелом знань про нього у вигляді понять та категорій, а, навпаки, форми розуму - поняття і категорії - конструюють предмет. Розсудок може пізнати тільки те, що сам сконструював, вважає Кант. Поняття та категорії носять незалежний від індивідуальної свідомості загальний і необхідний характер. Тому знання, засноване на них, має об'єктивний характер.

Теорія пізнання Канта ґрунтується на визначенні ним “речей у собі” і “речей для нас”. Речі, як вони існують у свідомості суб'єкта, Кант називав явищами, “речами для нас”. Людина може пізнати тільки явища. Якими є речі самі по собі, які їхня сутність, людина не знає і знати не може. Тому речі самі по собі для людини стають «речами в собі», непізнаними, нерозкритими. Усе, що перебуває за межами людського досвіду, може бути доступне тільки Розуму. Розум - це вища здатність суб'єкта, що керує діяльністю розсудку і ставить перед людиною цілі. Розум оперує ідеями. У Канта ідеї - це уявлення про мету, до якої прагне наше пізнання, про задачі, які воно ставить перед собою. Ідеї розуму виконують регулюючу роль у пізнанні, спонукаючи розум

до діяльності. Розсудок, що спонукається розумом, прагне до абсолютного знання, виходить за межі досвіду (тобто за межі своєї компетенції) і заплутується в суперечностях, антиноміях (антиномія – суперечність між двома твердженнями, кожне з яких однаковою мірою логічно довідне в даній системі). Антиномії мають місце там, де за допомогою скінченного людського розсудку намагаються робити висновки не про світ досвіду, а про світ «речей у собі». Розум за своєю природою є суперечливим. Спроба розуму дати відповідь на питання про те, що таке світ як ціле, приводить до суперечливих відповідей: можна незаперечно довести, що світ не має початку в часі, не має границь у просторі, і можна незаперечно довести, що світ почав існувати в якийсь момент часу і що він обмежений у просторі і т.і. Ці протиріччя виникають у розумі неминуче. Але разом з тим Кант стверджував, що ці протиріччя є уявними і виникають через претензії розуму судити про світ як безумовну цілісність, тоді як він є «річ у собі», яку неможна пізнати.

Особливе місце у філософії Канта займає вчення про людину. Людина є жителем двох світів: світу природи і світу свободи. Свобода, за Кантом, - це незалежність від визначальних причин природного світу. Світ «речей у собі» закритий як для чуттєвості, так і для теоретичного розуму, науки. Однак, це ще не означає, що цей світ недоступний людині. У сфері свободи діє не теоретичний, а практичний розум. Останній керує вчинками людини. Рушійною силою практичного розуму є не мислення, а воля (готовність до певних дій). Закони практичного розуму - це моральні закони, які визначають вимоги до людини, як їй поводитися в цьому світі. Головною вимогою, *категоричним імперативом* є: поведься з іншими так, як ти хотів би, щоб вони поведилися з тобою; своїми вчинками ти формуєш спосіб дії інших і створюєш форму, характер взаємних відносин. Людина поводиться необхідно, оскільки вона є «явище» серед інших «явищ» природи й у цьому відношенні підлягає необхідності, що панує у світі явищ. Але та ж людина є моральною істотою і як така належить до світу свободи.

Відсутність у людини можливостей теоретичних доказів буття Бога та безсмертя душі заповнюється вірою та надією, що дозволяє спасти свободу

особистості. Знання змушувало б людину вести себе певним чином, її вчинки було б “легальними”, але не моральними. Зникла б свобода, яка можлива лише в ситуації фундаментальної невизначенності. Але моральність і свобода є основою людської особистості. Вони складають, за Кантом, вищу цінність буття. За Кантом, людина є головною проблемою філософії. Центральне питання “що таке людина” підсумовує три інших питання: “що я можу знати?”, “що повинен робити?”, “на що можу сподіватися?”, що розкривають різні види діяльності людини.

Система і метод Гегеля

Вивчаючи друге питання, слід звернути увагу на те, що Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831) створив на об'єктивно-ідеалістичній основі систематичну теорію діалектики. Її центральне поняття — розвиток — є характеристика діяльності абсолюту (світового духу), його руху в області чистої думки у висхідному ряді усе більш конкретних категорій. Діалектичний аспект мислення складається в умінні відкрити в будь-якому визначенні внутрішні суперечності. Однак абсолютизація суперечностей приводить до тотального скептицизму. Гегель вважав, що розум повинний не скептично відступати перед протиріччями, а синтезувати протилежності. Синтетична здатність розуму дозволяє нарощувати змістовне багатство думки. Таке нарощування Гегель називає рухом «від абстрактного до конкретного». Під конкретністю він розуміє множинність, зв'язану внутрішньою необхідністю, що реалізується тільки мисленням.

Гегелем створена нова наука – діалектична логіка. Її предмет – мислення як цілісне утворення, формами і змістом якого є філософські категорії - водночас поняття і об'єктивні визначення світу. Стверджуючи об'єктивну суперечливість пізнання, людської діяльності і спілкування, діалектика виступає як методологія оновлення суспільної практики і духовного життя. Понятійний простір діалектики

Гегель вважав, що його «абсолютний ідеалізм» усуває недоліки метафізики, емпіризму й концепції безпосереднього знання і зберігає їхні переваги. Від метафізики абсолютний ідеалізм бере впевненість у можливостях людського пізнання, від емпіризму — критичну настанову й прагнення до конкретності, від філософії безпосереднього знання — тезу про необхідність починати філософію з безпосередніх визначень і поступово, через логічні міркування, просуватися до вищої мети пізнання. Гегеля не влаштовує суб'єктивізм Нового часу з його принципом *Я* як початком філософії. На роль початку підходить лише поняття чистого буття, яке виступає у вигляді абсолютної ідеї.

Абсолютний ідеалізм філософії Гегеля зв'язаний з його прагненням охопити весь універсум, увесь природний і духовний світ єдиним поняттям. Таким вихідним поняттям гегелівської філософії є «абсолютна ідея». «Абсолютна ідея» - це розум, мислення, розумне мислення. У повсякденному розумінні терміна «ідея» - це поняття, що лежить в основі теоретичної системи, плану, задуму. Саме так і розуміє Гегель «абсолютну ідею» - це субстанція, що складає сутність і першооснову всіх речей.

Універсальна схема творчої діяльності «світового духу» розкривається у Гегеля на основі процесу саморозвитку «абсолютної ідеї». *Першим етапом* саморозкриття «абсолютної ідеї» є *логіка*. Логіка, за Гегелем, - це науково-теоретичне усвідомлення «абсолютної ідеї». Через логіку «абсолютна ідея» розкривається в її загальному змісті у виді системи категорій. *Другий етап* саморозвитку «абсолютної ідеї» - *природа*. За Гегелем, Бог створює природу, щоб із природи виникла людина і разом з нею людський дух. *Третім етапом*, вищою формою самореалізації абсолютної ідеї є *абсолютний дух*, під яким Гегель розуміє сукупну духовну діяльність людства протягом всесвітньої історії, тобто це духовна діяльність змінюючих одне одного людських поколінь. Абсолютний дух - це та ж абсолютна ідея, що приховано працює в людських цілях і справах, це їх внутрішня ідеальна сутність, дійсна причина всіх діянь і пізнання. В абсолютному дусі здійснюється повний збіг ідеї мислення і буття.

Ідея пізнає буття у всіх різноманітті його визначень. Так Гегель вирішує поставлену Кантом проблему узгодження суб'єкта й об'єкта, мислення і буття;

У Гегеля виходить, що вищою формою і кінцем розвитку абсолютної ідеї, де вона усвідомлює сама себе і весь пройдений нею шлях і стає абсолютним духом, є сама філософська система Гегеля. Відтепер висхідний рух абсолютної ідеї припиняється. Звідси неминуче випливали консервативні соціально-політичні наслідки.

Центральне поняття філософії Гегеля – дух. Заслуга й перевага Гегеля полягала в тому, що для розкриття основного питання філософії він узяв якраз поняття духу, бо воно є найбільш загальним і всеохопним в опозиції до природи і матерії і містить в собі багато своїх форм: свідомість і самосвідомість, психічне почуття, розум і т. д. Його філософія духу має справу з людиною у всіх аспектах його психічного і соціального буття. Філософія духу складається з трьох розділів, що розглядають суб'єктивний, об'єктивний і абсолютний дух. *Філософія суб'єктивного духу* складається з *антропології*, предметом аналізу якої є людська душа в її «природному» існуванні, *феноменології*, що аналізує історію свідомості в її русі через самосвідомість до розуму, а також *психології*, що розглядає структуру душевних здібностей, від чуттєвості до практичного розуму. *Філософія об'єктивного духу* вивчає форми соціального буття людини. Вихідне поняття цієї частини філософії духу — свобода. Об'єктивний дух охоплює право, моральність, систему звичаїв. Елементарним осередком моральності виявляється родина. Метою існування родини є народження дитини, що згодом створює власну родину. Множинність родин утворюють «громадянське суспільство» як сферу «приватних інтересів». Вища форма соціального життя – держава, що виражає єдність устремлінь народу. За Гегелем, всяка держава має власні інтереси, що є вищими за інтереси окремих громадян.

Історію Гегель розумів як саморозкриття «світового духу», як прогресивний рух людства до усвідомлення свободи. Світовий дух – це єдність суб'єктивного й об'єктивного духу, він стає абсолютним духом. Існують три форми абсолютного духу: мистецтво, релігія і філософія. Мистецтво виражає

абсолют у чуттєвих образах, релігія — в «уявленнях», філософія — у поняттях. Філософію Гегель вважав найбільш адекватним способом пізнання абсолюту. Філософія має важливе соціальне значення. Гегель казав, що вона «є епоха, схоплена в думці».

В основі філософської системи Гегеля лежить вчення про тотожність суб'єкта й об'єкта. Першим кроком на шляху подолання протилежності суб'єкта й об'єкта, на думку Гегеля, є рух індивідуальної свідомості до ототожнення з загальнолюдською свідомістю, духовним світом усього людства. Індивідуальна свідомість проходить весь той шлях, усі ті етапи, що пройшло людство протягом своєї історії. Розвиток духу - це одночасно процес розвитку всесвітньої культури, нагромадження духовного досвіду людства й освоєння цього досвіду конкретним індивідом. По закінченні цього процесу виховання й освіти кожна людина стає здатною подивитися на світ і на себе з позицій світової історії, що завершилася, тобто «світового духу». І, таким чином, знімається протилежність суб'єкта й об'єкта, досягається тотожність мислення і буття.

Заслуга Гегеля полягає в тому, що він дав діалектичний аналіз усіх найважливіших категорій філософії і сформував три основних закони діалектики. Діалектичний метод припускає розгляд усіх явищ і процесів у загальному взаємозв'язку, взаємозумовленості й розвитку. Саме Гегель додав діалектиці найбільш розвинену і довершену форму. Гегель характеризував діалектику як рушійну силу істинного пізнання, як принцип, що вносить у зміст науки внутрішній зв'язок і необхідність. Крім того, діалектичний метод Гегеля містить у собі такі принципи аналізу дійсності, як сходження від абстрактного до конкретного, відповідність історичного і логічного й ін. Ця спадщина увійшла в скарбницю світової філософської думки.

Антропологічний матеріалізм Фейєрбаха

Готуючи відповідь на це питання, студентам слід мати на увазі, що Людвіг Фейєрбах (1804-1872) вважав філософію наукою про природно

зрозумілу дійсність у її істині й універсальності. Фейєрбах - перший німецький філософ, що піддав розгорнутій критиці систему і метод Гегеля з матеріалістичних позицій. Він слухав лекції Гегеля і захоплювався його філософією. Однак через кілька років він виступив з різкою критикою вчення Гегеля. Аналізуючи вихідні передумови гегелівської системи, Фейєрбах робить висновок про її глибоке споріднення з теологією. Він показав, що ідеалізм Гегеля є філософським обґрунтуванням існування Бога. На думку Фейєрбаха, і релігія, і близька їй гегелівська філософія мають загальні корені: вони виникають у результаті абстрагування і наділення самостійною формою існування людської сутності, найбільш загальних рис людського роду. Бог, за Фейєрбахом, - це абстракція, що існує лише в головах людей. У свідомості відбувається перевертання справжніх відносин: справжній творець Бога – людина - поставлена в залежність від останнього. Чим більше атрибутів приписується Богу, тим біднішою стає людина, оскільки ці атрибути вона віднімає у себе. Фейєрбах прагнув відродити в людини почуття самоствердження й гідності, вважаючи, що це можна зробити на основі матеріалістичного світогляду.

При обґрунтуванні матеріалістичного світогляду Фейєрбах відмовляється використовувати поняття «матерія» і віддає перевагу поняттю «природа». Тому його світогляд вірніше назвати натуралізмом. Натуралізм у філософських системах може набувати космічного характеру (філософія античності, епохи Відродження). Натуралізм у системі Фейєрбаха носить антропологічний характер. У центрі філософії, на його думку, повинна бути людина як вища сутність природи. Філософське вчення Фейєрбаха є спробою ствердження самоцінності та значимості конкретного людського індивіда у всій повноті його тілесного й духовного буття. Суб'єкт у системі Фейєрбаха - це не те, що пізнає, і не «абсолютний дух», світовий розум, а реальна цілісна людина в єдності її тілесних і духовних якостей. Фейєрбах прагне реабілітувати природно-біологічну сутність людини, від якої значною мірою абстрагувався німецький ідеалізм. «Я» у Фейєрбаха - це не просто духовна і мисляча сутність,

а людина з тілом та мислячою головою, реальна істота, яка тільки через це має здатність споглядати і мислити.

Найважливішою характеристикою суб'єкта у філософії Фейєрбаха є чуттєвість. Чуттєвість - це синтетична, узагальнена характеристика антропологічних властивостей «природи людини», її тілесності, розуму, волі, «серця». Фейєрбах зауважує: «Ідеалізм правий у своїх пошуках джерел ідей у людини, але не правий, коли хоче вивести ці ідеї з окремої, замкнутої істоти, з людини, узятої у вигляді душі, одним словом, коли він хоче вивести їх з «Я», без чуттєво даного «Ти». Ідеї виникають тільки зі спілкування між людьми, тільки з розмови людини з людиною». Саме у сфері міжлюдського спілкування і здійснюється, за Фейєрбахом, реалізація людиною своєї родової сутності. Людина, як родова істота, перетворює сутнісні сили всього людства, продукти культури на свої власні життєві сили.

Для розкриття природи людини Фейєрбах застосовує поняття любові. Любов, за Фейєрбахом, - це прояв активності самої природи, особливе чуттєво-емоційне піднесення, чинник самоутвердження людини у світі. Завдання філософії – допомогти людям стати щасливими шляхом об'єднання зі світом і між собою на засадах любові. Соціальність як взаємодію і спілкування “Я” і “Ти” Фейєрбах трактує на антропологічних засадах, не враховуючи суспільно-історичних закономірностей і відносин. Релігія, за Фейєрбахом, укорінена в людській природі, в почутті залежності від зовнішніх щодо неї сил природи і суспільства, у прагненні до щастя. Людина обожає сили, від яких чекає заспокоєння своїх тривог та здійснення бажань. Фейєрбах доходить висновку, що релігія, компенсує те, чого людям не вистачає. Вона їм необхідна, тому її належить замінити суттєво новою формою – Релігією людяності. Впровадження нової філософії-релігії має спиратися на просвітництво.

Отже, суб'єкт, за Фейєрбахом, - це цілісна людина, людина в єдності тілесних, духовних і родових характеристик. Але у теорії пізнання таке трактування суб'єкта залишилося нереалізованим. Фейєрбах лише повторює сенсуалізм французьких матеріалістів. Вихідним пунктом пізнання, за Фейєрбахом, є відчуття. Джерелом відчуттів є природа. На базі відчуттів у

людини виникає мислення. За змістом мислення не дає людям нічого нового порівняно з тим, що містилося в чуттєвих даних. Мислити - це значить складно читати показання відчуттів. Фейєрбах різко виступав проти поділу світу на «світ явищ» і «світ речей у собі». Критерієм істини він вважав згоду з даним положенням більшості людей: істинне те, що відповідає сутності роду, хибне те, що йому суперечить. Розроблене Фейєрбахом матеріалістичне трактування суб'єкта, його атеїзм здійснили серйозний вплив на формування марксизму.

Марксистська філософія: основні ідеї

Розглядаючи четверте питання теми, студенти повинні засвоїти, що розв'язанням ідей, сформульованих у німецькій класичній філософії, після Фейєрбаха займалися К.Маркс і Ф.Енгельс. Їхнє філософське вчення певною мірою можна розглядати як завершальний етап розвитку німецької класичної філософії. Маркс пройшов школу гегелівської філософії і шлях Фейєрбаха. Головною темою його філософствування була людина як природна істота. Як така, людина наділена природними, життєвими силами, що існують у вигляді задатків, здібностей, схильностей. Але разом з тим, Маркс не погоджувався з Фейєрбахом: людина не тільки природна істота, їй притаманна й родова сутність. Характеристика людини як родової сутності означає, що людина ставиться до себе як до істоти універсальної, а тому вільної. Фейєрбах теж говорив про універсальність людини, порівнюючи її цим поняттям із природою. Маркс розуміє універсальність інакше: людина універсальна тому, що вона здатна перетворювати природу на своє неорганічне тіло. Тобто природа, матеріальний світ взагалі існує як засіб, матеріал для забезпечення життєдіяльності людини. Природа є необхідною частиною людського життя й діяльності. У цьому полягає специфіка й оригінальність *гуманістичного (а не антропологічного, як у Фейєрбаха) матеріалізму Маркса*. За Марксом, «універсальність» людини - не в її свідомості (Фіхте, Гегель), не в її природних характеристиках (Фейєрбах), а в її *суспільній* природі. Тим самим Маркс позбавився від істотних недоліків матеріалізму, який, як правило, визначаючи

людину як природну істоту, автоматично підкоряє її жорсткій природній детермінації, позбавляючи людської свободи і здатності до творчості.

У марксизмі суспільна природа людини припускає здатність до активного перетворення природи в інтересах людини («соціалізація», «олюднення» природи). Цю здатність Маркс називає практикою. Не випадково у нього, на відміну від інших типів матеріалізму, центральним поняттям філософії є не *матерія*, а *практика*, тобто *людська діяльність*. Поняття діяльності сформувалося в німецькій класичній філософії. В європейській культурі виникла нова концепція особистості з її раціональністю, різноманітними напрямками активності й ініціативи, були створені передумови для розгляду діяльності як *підстави* та *принципу* культури. Гегель тлумачив діяльність як усепроникаючу характеристику абсолютного духу, що породжується його потребою в змінах. Марксизм же розумів діяльність як засіб реалізації «універсалізму» людини у світі. Саме практичною діяльністю людина не тільки здатна протистояти детермінізму природи, але й надати цьому природному «цілому» людські, соціальні риси. Це і є процес *опредметнення* людської сутності (перетворення в процесі діяльності суб'єктивного, духовного в об'єктивне – форму предмета). У практиці людина й природа міняються ролями: «ціле» - природа - стає частиною нового цілого - людського світу. Причому чим більш широкою і глибокою стає сфера «олюдненої» природи, тим універсальнішою стає потреба людини в природі.

У роботі «Економічно-філософські рукописи 1844 року» Маркс виступив на захист гуманізму, заснованого на свободній, універсальній, творчій сутності людини. Реалізації цієї сутності, за Марксом, перешкоджають різні види людського відчуження: відчуження людини від природи, відчуження від власної «родової» сутності, відчуження людини від людини, відчуження людини від суспільства. В основі усіх форм відчуження, на думку Маркса, лежить відчуження праці, що базується на приватновласницьких відносинах. В умовах відчуження «діяльність людини виявляється м'юкою, його власний витвір - далекою їй силою, її багатство - її бідністю, її сутнісний зв'язок, що з'єднує її з

іншою людиною - несуттєвим зв'язком, ... сама він володар свого витвору, виявляється рабом свого витвору».

Зворотний до відчуження процес Маркс називає процесом привласнення людиною своєї справжньої родової сутності, у ході якого докорінно змінюється відношення людини до природи й до інших людей. На основі концепції привласнення він створює грандіозне за гуманістичним пафосом вчення про суспільно-історичну, предметно-практичну сутність людини. У цій концепції він прагне зобразити людську діяльність як глобальний процес олюднення світу, що перетворює природу відповідно до законів самої природи, і в той же час накладає на природу свої характеристики, без чого природа не змогла б піднятися до рівня людини і стати чинником людського буття.

Маркс не протиставляє людину природі. Навпаки, він усіляко підкреслює, що людина є частиною природи і її продуктом. Разом з тим, на його думку, людина - не просто частина природи, а вищий продукт її розвитку, природна істота особливого роду. Людина - це універсально-загальна сила природи. Можливість цього закладена у фізіологічній конституції людини як організму, наділеного такими перевагами як людські руки, мозок, мова й ін. Через ці якості людина здатна до будь-якого роду діяльності, до оволодіння силами природи, перетворення цих сил на свої власні сили та здібності. Реалізація цієї можливості здійснюється у виробничій діяльності, у праці. Саме в праці виявляється специфічність буття людини.

Маркс виділяє в діяльності людини два основних моменти: *опредметнення* і *розпредметнення*. У ході трудової діяльності людина постійно здійснює *опредметнення* - перехід властивостей і характеристик живого процесу діяльності суб'єкта в об'єкт, у предметне втілення. Але людська діяльність не зводиться до матеріального, чуттєво-предметного процесу. Цей процес має у своїй основі духовний, ідеальний зміст: проект, задум, ідею. *Розпредметнення* - це зворотний перехід предметності в живий процес, у діючу здатність, це процес освоєння суб'єктом предметних форм культури й природи. Людина у процесі діяльності має справу не тільки з предметами природи, вона

обов'язково використовує знаряддя праці, систему знань і інші продукти людської діяльності. Ці засоби створені попередніми поколіннями або представниками іншого роду діяльності. Вже у формі засобів праці людина має справу з іншою людиною. Розпредметнення - це освоєння соціального досвіду людства і перетворення його в момент живої праці.

У результаті відчуження і робітник, і капіталіст втрачають особистісні, людські характеристики. Виникає питання: чому причиною відчуження в момент його виникнення в первісному суспільстві була низька продуктивність праці, а з розвитком цивілізації відчуження зростає і при капіталізмі з його вищою ефективністю виробництва стає універсальним? Маркс вважав, що у відчуженні виявляється панування над людиною стихійних сил суспільного життя, неконтрольованих людиною. Включення в соціальне життя нових об'єктів природи лише підсилює панування цих стихійних сил над людиною. Для того, щоб подолати відчуження, потрібно взяти під контроль свій «власний будинок» - суспільство. Цьому перешкоджає приватна власність на засоби виробництва. Маркс і Енгельс стали на шлях створення політичної (науковий соціалізм) і економічної (політична економія) теорії про шляхи знищення приватної власності і, отже, людського відчуження.

Концепція суспільно-історичної, предметно-практичної сутності людини під гуманістичному кутом зору змінює не тільки погляд на взаємодію людини з природою, але й на стосунки людини до людини. Багатство внутрішнього світу особистості ставиться в пряму залежність від багатства внутрішнього світу інших людей. Обмін цим багатством є головною метою міжлюдського спілкування. Під впливом такого спілкування перетвориться сама природа особистості. Гуманістичний ідеал Маркса - універсально-розвинута людина, що живе у гармонії з зовнішньою і внутрішньою природою. Досягнення цього ідеалу він зв'язує з ліквідацією приватновласницьких відносин і подоланням соціального закріплення ролей людини в системі розподілу праці.

З самого початку творчості Маркса виявляється соціальна орієнтація його філософії, що надалі одержала глибокий розвиток. У результаті Маркс значно розширив сферу дії матеріалізму - розширив його на область суспільних

явищ (матеріалістичне розуміння історії). Це розуміння історії полягає в тому, щоб, виходячи з матеріального виробництва безпосередніх засобів для життя, спочатку пояснити систему виробничих відносин між людьми, а потім на цій основі - і політичний устрій суспільства, право, мораль, релігію й інші духовні явища. Встановлення залежності свідомості людей від їхнього суспільного буття і його головного виду - матеріального виробництва - дозволило Марксові переосмислити роль духовної діяльності людини. На думку Маркса, ідеї й теорії, навіть найрадикальніші та доброзичливі, не можуть служити причинами історичних змін реальності. Вони лише відбивають об'єктивну реальність і можуть бути застосовані тільки тоді, коли в цій реальності створяться сприятливі умови. Відповідно до марксизму, свідомість є ніщо інше як відображення й усвідомлення людьми свого суспільного буття, способу виробництва матеріальних благ, діяльності та міжлюдського спілкування;

Вчення про суспільно-історичну, предметно-практичну діяльність людини і матеріалістичне розуміння історії дозволили Марксові й Енгельсу докорінно перетворити матеріалізм. Фундаментальним принципом їхньої філософської системи стає *принцип практики*. З позицій цього принципу аналізується й оцінюється вся попередня філософія, дається позитивне вирішення багатьох проблем, поставлених німецькою класичною філософією. Практика є первинною стосовно усього духовного світу, вона дозволяє пояснити всі складні соціальні процеси і духовні явища. Поняття практики, насамперед, протистоїть широко використовуваному поняттю «досвід». У понятті «досвід» закладена пасивна позиція людини. Світ впливає на людину - людина відбиває цей світ. Досвід - це нечітке, двозначне поняття. Марксизм прагнув підкреслити активну, діяльну, перетворюючу позицію людини в цьому світі. Поняття «праця», «виробництво» якоюсь мірою досягали цієї мети, але не могли служити філософським принципом. Поняття «практика» виражає нескінченно різноманітні форми взаємодії людей із природою й один з одним у процесі матеріального і духовного виробництва. Практика - це сукупна діяльність людства щодо перетворення природи, формування соціальних відносин, взаємозв'язків і взаємодії всіх людей. Уведення принципу практики в

пізнавальний процес дозволило марксистській філософії вирішити питання про тотожність мислення і буття, з'єднати теоретичний і практичний розум, побудувати «міст» між явищем та “річчю в собі”, і в такий спосіб вирішити основні проблеми, висунуті німецькою класичною філософією.

Відповідно до гуманістичного матеріалізму Маркса, між людиною і природою постійно триває діалог, що збагачує, натуралізує людину і збагачує, олюднює природу. Комунізм повинен стати гармонічним урівноважуванням «гуманізму» і «натуралізму». Однак теоретичне обґрунтування цієї концепції зустрілося із серйозними труднощами обґрунтування. Серед них такі: ліквідація приватної власності приводить до «загальної приватної власності» (зрівнялівки) і «вульгарного, зрівняльного комунізму». Зрівняльний комунізм нівелює і по суті скасовує особистість людини.

Століття після смерті Маркса підтвердило правоту низки його поглядів і разом з тим показало необґрунтованість багатьох його прогнозів. Як і передбачав Маркс, науково-технічний прогрес нині безпосередньо визначає всі сторони промислового виробництва. Багатократно посилилася концентрація господарського життя, капітал придбав транснаціональний характер, в орбіту світового капіталістичного ринку втягнути всі країни. Разом з тим, у другій половині ХХ століття класова боротьба в розвинутих країнах була пом'якшена завдяки взаємним поступкам і узгодженню інтересів робітників та підприємців і набула форм, що припускають дотримання норм ринкового господарства та парламентської демократії. Однак, у країнах “третього світу” проблеми воєн, бідності, безробіття й відсталості, як і раніше, мають гострий характер. Усупереч чеканням Маркса, революція відбулася не в розвинутих капіталістичних країнах, а в економічно відсталій Росії. Пізніше виникло співтовариство соціалістичних країн, у яких були встановлені авторитарні політичні режими, що абсолютно суперечило уявленню Маркса про майбутнє суспільство. Складні шляхи розвитку людського суспільства в ХХ столітті з його численними війнами і різного роду конфліктами висвітили низку факторів, недооцінених у марксовій теорії суспільства (насамперед, етнічних, расових, культурних, релігійних).

Після вивчення матеріалу теми Ви маєте:

ЗНАТИ:

- місце і значення німецької класичної філософії в історії філософії;
- особливості філософських систем Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, Фейєрбаха;
- зв'язок і якісні відмінності філософії марксизму від систем німецької класичної філософії;

ВМІТИ:

- розрізняти зміст філософських концепцій німецької класичної філософії;
- розкрити генезис формування діалектичних ідей в німецькій класичній філософії і філософії марксизму;
- визначити гносеологічні і соціальні особливості формування філософських концепцій;

РОЗУМІТИ:

- зв'язок філософських ідей з історичним розвитком Німеччини та Європи у XVIII на початку XX ст.;
- вплив німецької класичної філософії на історичний розвиток і долю цивілізації;
- інтелектуальні і культурні здобутки цього етапу історії філософії та їх вплив на сьогодення.

Практичні завдання

- Чи є слушною критика емпіричного обґрунтування простору, що дається І. Кантом: «Простір не є емпіричним поняттям, що виводиться з нашого досвіду. Справді, уявлення про простір повинно вже заздалегідь бути даним, щоб ті чи

інші відчуття були віднесені до чогось поза мене (тобто до чогось в іншому місці, а не там, де я знаходжусь), а також для того, щоб я зміг уявити собі їх як такі, що знаходяться в різних місцях. Уявлення про простір не може бути тому взяте з відношень зовнішніх явищ за допомогою досвіду: саме цей зовнішній досвід стає можливим завдяки уявленню про простір».

Яке вирішення проблеми простору пропонує Кант? Які помилки метафізичного матеріалізму примусили Канта шукати рішення проблеми простору на шляху ідеалізму?

- Покажіть слушність вислову Л. Фейєрбаха: «Логіка Гегеля – це теологія, що перетворена в логіку, в прийнятному для розуму і сучасності вигляді».
- Філософія Фейєрбаха виникла як опозиція до філософії Гегеля. З нижченаведеного вислову Фейєрбаха виявіть, по якій лінії він протиставляє свою точку зору гегелівській: «... суб'єктом нової філософії є... не абсолютний, тобто абстрактний дух, - словом, не розум в абстрактному сенсі, але дійсна і цільна людська істота... Іншими словами: нова філософія, розуміється, також спирається на розум, сутність якого зводиться до людської сутності, таким чином, спирається ні на той анонімний розум, що не має сутності, не має красок, але на розум, насичений людською кров'ю».
- Покажіть, як Маркс у “Капіталі” застосував матеріалістично перероблену діалектику Гегеля?
- В якому відношенні праця Ф. Енгельса “Діалектика природи” протистоїть праці Гегеля “Філософія природи”? В чому полягає головна відмінність в розумінні природи Енгельсом і Гегелем?
- К. Маркс у “Тезах про Фейєрбаха” вказує: “Філософи лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його”. Чи означає це, що, з точки зору Маркса, філософія більше не потрібна? Яку роль, враховуючи вислів Маркса, повинна виконувати філософія?
- «Головний недолік, каже Маркс, - усього попереднього матеріалізму – включаючи і фейєрбахівський – міститься в тому, що предмет, дійсність, чуттєвість береться тільки у формі об'єкта, або у формі споглядання». Як

тлумачити думку Маркса, що предмети повинні братися і як людська чуттєва діяльність, як практика, суб'єктивно?

- Поясніть вислів В.І. Леніна «Гегель геніально вгадав діалектику речей (явищ, світу, природи) у діалектиці понять». Чому Гегель не помітив діалектику речей?

Питання для самоконтролю

- Чим відрізняється докритичний і критичний періоди інтелектуального розвитку І. Канта?
- У чому полягає особливість системи категорій Канта порівняно, наприклад, с категоріями Арістотеля?
- Охарактеризуйте основні положення теорії пізнання Канта.
- Чим відрізняються теорія пізнання Канта і Гегеля?
- Чому Гегель називав філософію спекулятивною наукою?
- Чим відрізняються діалектика Геракліта, Гегеля і Маркса?
- Що таке абсолютна ідея і як вона, за Гегелем, розвивається?
- Чим відрізняється критика релігії Л. Фейєрбахом від критики релігії французькими просвітителями?
- Чому Фейєрбах називав свою філософію антропологією?
- Покажіть обмеженість розуміння Фейєрбахом людської сутності.
- У чому криється різниця розуміння діяльності Гегелем і Марксом?
- Чому матеріалізм Маркса називають гуманістичним?
- У чому полягає матеріалістичне розуміння історії?
- Охарактеризуйте основні види і функції практики.

Словник термінів

- *Абсолютна ідея* - надприродне, нічим не зумовлене духовне начало, «божественна думка», безособовий розум, які нібито породжують реальний матеріальний світ.
- *Антропологізм* – філософська концепція, яка розглядає усі явища природи, суспільного життя й мислення залежно від властивостей і потреб людини.
- *Відчуження* – філософська категорія, яка виражає перетворення людської діяльності та її наслідків у самотійну силу, що панує над людиною і ворожа їй.
- *Категоричний імператив* – термін Канта для позначення безумовного веління моральної свідомості слідувати в поведінці тзаконові: “дій так, щоб ти ніколи не ставився до людей тільки як до засобу, а завжди як до мети”.
- *Опредметнення* – це перетворення в процесі діяльності суб’єкта людських сил і здібностей з форми руху на форму предмета (тобто перетворення суб’єктивного на об’єктивне). *Розпредметнення* – це використання людьми наслідків попередньої діяльності і освоєння надбань культури, підтримання і розвиток завдяки цьому їхнього фізичного буття, виробничих навиків і духовних здібностей.
- *Панлогізм* – об’єктивно-ідеалістичне вчення, яке вважає мислення сутністю, першоосновою світу й ототожнює об’єктивну закономірність з системою логічних категорій.
- *Річ для нас* – річ, як вона розкривається людиною в процесі діяльності і пізнання.
- *Річ у собі* – те, що існує саме по собі, безвідносно і незалежно від людської практики і пізнання.
- *Трансцендентний* – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання.
- *Трансцендентальний* (у філософії Канта) – той, що зумовлює можливість пізнання.
- *Трансцендентальний ідеалізм* – назва, яку І. Кант дав своїй критичній філософії на відміну від проблематичного ідеалізму Р. Декарта (який ставив під сумнів існування зовнішніх речей) і догматичного ідеалізму Дж. Берклі (який вважав речі «комплексами відчуттів»).

Література

Основна

Антология мировой философии. В 4-х томах, 5 кн. – М.: Мысль, 1969-1972. – Т. 3. – С. 89-394.

Мир философии: Книга для чтения. В 2-х частях / Сост. П.С.Гуревич, В.И. Столяров. - М., 1991. - 1296 с.

Философский энциклопедический словарь. - М.: Сов. энциклопедия, 1998. - 576 с. – Статті:

Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 743 с. Статті: Гегель, Кант, Маркс, Фейєрбах, Фіхте, Шеллінг, Енгельс, Німецька класична філософія, Марсизм.

Філософський словник. – К., 1973. – 600 с. – Статті: Гегель, Кант, Маркс, Фейєрбах, Фіхте, Шеллінг, Енгельс, Німецька класична філософія, Марсизм.

Історія філософії: Підручник / В.І. Ярошовець, І.В. Бичко, В.А. Бугров та ін. – К., 2002.

Філософія: Навчальний посібник / Під ред. І.Ф. Надольного. К., 1997.

Філософія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. – К.: Академія, 2001. – 576 с.

Додаткова

Філософія: Учебник для вузов / Под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. - М.: Академический проект, 2004. – С. 175-196.

Вступ до філософії: Навчально-методичний посібник / Під ред. Г.І. Волинки. – К., 1993.

Канке В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – 344 с.

Шаповалов В.Ф. Основы философии. От классики к современности. Изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 608 с.

Гуревич П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – 438 с.

Спиркин А.Г. Философия: Учебник. - М., 2000. – 816 с.

Введение в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч. 1 – 367 с.; Ч. 2 – 639 с.

Мотрошилова Н.В. Рождение и развитие философских идей: Историко-философские очерки и портреты. – М., 1991.

Першоджерела

Кант И. Критика чистого разума. Предисловие к 2-му изд. Введение / О различии чистого и эмпирического знания // Кант И. Соч. в 6 т. - Т. 3. - М.: Мысль, 1964. - С. 11-19, 31-68.

Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. – Т. 1. Наука логики. – М.: Мысль, 1974. – С. 79-106.

Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология / Фрагмент из раздела «Фейербах» // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд-е 2-е. – Т. 3. – С. 15-49.

Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд-е 2-е. – Т. 13. – С. 6-9.